

I Dobrica Ćosić je 1989. verovao da je savremeni srpski nacionalizam odbrambenog karaktera i da se temelji na "ideologiji antikomunističke restoracije i revandikacijama izgubljenog građanskog rata", da je izazvan "albanskim šovinističko-separatističkim pokretom, hrvatskom ustašoidnom srbofobijom i muslimanskim šovinizmom". Iako ga smatra anahronim i regresivnim, tvrdi da je "ideološki uslovljen i istorijski neizbežan" posle internacionalizma KPJ i "vazalstva srpskih komunista", a da se javio i kao "spontana, elementarna odbrana nacionalnog integriteta, prava i dostojanstva ugnjetenog, razorenog i poniženog srpskog naroda" (Ćosić, 1992). Slično je i Mihailo Marković pravio razliku između nacionalizama, a "u čiju korist" ova tipologija ide vidi se već iz konstatacije da "smo odbijali da pričamo strancima o lošim iskustvima s našom braćom. Za to vreme iza naših leđa, naša braća nas već decenijama ogovoraju i klevetaju". Po njemu, postoji "vrsta zloćudnog, agrasivnog šovinizma koja se danas neguje u Hrvatskoj", dok je, s druge strane, besmisleno identifikovati kao imperijalizam "želju jednog naroda da živi u jednoj državi". Nacionalizam je po njemu "oblik grupnog egoizma, kojim se svom narodu pridaju veća prava nego drugim narodima" pa je "čak i onaj najdobroćudniji, izraz jednostranosti, amoralnosti i nepravdičnosti", dok je smisao patriotizma "ljubav prema svom narodu". Ipak, i nacionalizam deli na "benigni, jednostrani" koji gleda "na sva pitanja isključivo u prizmi nacionalnog pitanja" pa je "uglavnom teorijski", drugi je "maligni", onaj koji "izražava pretenzije dominacije svoje nacije i mržnju prema drugim narodima". Kod Markovića postoji i nešto što se zove "nacionalna senzibilnost" uz zaključak da "nije nacionalizam ako se postavlja pitanje ravnopravnosti" (Marković, 1994). I Mihailo Đurić implicira istu podelu nacionalizama tvrdnjom da je "bezumlje" nacionalizma "počelo da nagrizi i delove našeg naroda, pošto je već odavno uzelo maha kod drugih naroda s kojima smo doskora živeli zajedno" (u: Knežević, 1994).

Sasvim originalno je stanovište Zorana Obrenovića, po kojem srpski nacionalizam krajem osamdesetih nije dobio dramatične razmere i nije bio opasnost po jugoslovensku zajednicu. Argumente pronalazi u istoriji jugoslovenskih nacionalizama koja je "istorija antisrpskih nacionalizama" kao i u prirodi srpskog nacionalizma koji je "nacionalizam povređenog dostojanstva", "odbrambeni nacionalizam". Zaključuje da "u Srbiji ne vlada ekskluzivni, nasilnički nacionalizam koji nesigurnost svoje egzistencije kompenzuje ekstremizmom, nego neka vrsta umerenog nacionalizma, koji zadovoljava narasle nacionalne emocije" (Obrenović, 1992).

Danas, i kada se kritički sagledava srpski nacionalizam, uvek je benigniji od nacionalizama ostalih južnoslovenskih naroda, kao kod autora po kojem su savremene vođe svih naroda bivše Jugoslavije izrasli na podsticanju nacionalizma, u čemu su "najdalje otišli Hrvati, zatim muslimani, Slovenci i Šiptari, ali i Srbi sa svojim nacionalizmom, istorijom i epovima", uz naglašavanje da "Srbi nisu u opijenosti sopstvenom istorijom i nacionalizmom nikoga proterali na osnovu nacionalne ili verske pripadnosti. Ostali su dosledni činjenici da nikoga nisu mogli dugo da vole, ali ni da mrze" (Grujić, 1997). Isti trend je prisutan i u tezama da "u procesu razbijanja SFRJ nije bilo sa srpske strane ofanzivnog nacionalizma, već samo onog koji je vlastite nacionalne vrednosti uzimao u zaštitu" pa se tvrdi da je polazio od "načela jednakog prava na odbranu nacionalnog interesa", tj. "srpski nacionalisti su tražili za sebe ono što su na jednak način dopuštali drugima". Prirodan zaključak je da "srpski nacionalizam ne ugrožava druge nacionalizme na Balkanu", "niti se kome pretilo niti se ko ometa da sačuva svoj nacionalni interes" (Avramović, 2000).

U tekstovima pisanim u 19. i početkom 20. veka teško je naći definiciju nacije budući da se ni sami pojmovi "nacija" i "nacionalizam" nisu često pominjali, pa čak ni "rodoljublje" ili "patriotizam" koji su imali raširenu upotrebu, nisu zasluživali teorijsko uopštavanje. U međuratnom periodu nacionalizam je kao fenomen često pozitivno ocenjivan i imao afirmativnu konotaciju usled identifikacije sa nacionalnom pripadanošću. Tako se u vreme Prvog svetskog rata tvrdilo da su nacionalizam i nacionalna ideja u srpskom narodu uvek bili "neobično razvijeni" a u spomenicima iz 14. veka pronalazeni su tragovi "razvijene svesti o dužnosti i ljubavi prema narodu", pa se već tada "ocrtavaju konture srpskoga nacionalizma" koji se razvijao "spontano i instinktivno" jer je "Srpstvo svesno postajalo idol svih Srba". Isti autor je verovao da je "srpski nacionalizam bio potpuno formiran, kad je počela velika Francuska revolucija, koja je stvorila nacionalnu ideju u Evropi" (Stanojević, 1915). Dugovečnost i starina srpskog nacionalizma je polazna osnova i teza po kojoj je sveti Sava tvorac "svukolikog nacionalizma srpskog" jer je narodni život "nedeljiva celina kako fizički tako i duhovno i moralno". "Nacionalizam Svetog Save" obuhvata "narodnu crkvu, narodnu dinastiju, narodnu državu, narodnu prosvetu, narodnu kulturu i narodnu odbranu", njegov centar čini narodna crkva koja je "kao duh koji oživljava ceo narodni organizam", uz zaključak da je "nacionalizam srpski, kao stvarnost najstariji u Evropi", da je stariji 600 godina od evropskog, ali da je ne samo najstariji već i savršeniji "jer je jevanđelski i organski. Evropski nacionalizam rođen je u buntu i u očajanju, dok je Svetosavski nacionalizam započet i ostvaren u tišini i radosti stvaranja" (Episkop Nikolaj, 1935). Negacija veze između srpske i Francuske revolucije je u međuratnom periodu bila opšte mesto nacionalističke misli a argumentacija se svodila na tvrdnju da je srpska revolucija "osobena i organska", "nikla iz srpske muke i iz srpskog pojma o pravima građanina i čoveka" (Velmar Janković, 1938).

I u posleratnoj emigraciji pravila se razlika između nacionalizama susednih i srpskog, uz tvrdnju da su nacionalizmi suseda "kao čelik u sir, prodirali u srpsku zemlju i na svima poljima nas sekli i tukli. A to su mogli da postižu samo zato što je naš nacionalizam bio mek i bojažljiv, prijatelj svih ljudi i svih naroda na svetu bez razlike internacionalan, stidljiv, levičarski", sa zaključkom da je srpski nacionalizam "uzorno moralan, uzorno idealistički", da je "u davnoj kao i u novijoj istoriji, bio uzorno humanistički i legendarno moralno čist", da je "čudo od blagorodnosti u istoriji čovečanstva" za razliku od susednih koji su "kanibalski i kriminalni". Ovakvo shvatanje bilo je logičan nastavak uverenja da između šovinizama i slabosti treba izabrati šovinizam, jer kako je autor pisao, "ako je narod jak, ništa mu ne može naškoditi hajka spolja" a ako je narod slab, "ništa mu ne vredi pravdanje kako on nije šovinista". Sa onim ko je jak svi računaju "makar bio i šovinista" a onoga ko je slab